

CENGİZ
VE YASASI

TİMUR
VE TÜZÜKÂTI

Ali Bademci

ÖTÜKEN

ALİ BADEMCI; 1 Mart 1949'da Hatay Şenköy(Şeyhköy)'de doğdu. İlkokulu burada, orta ve liseyi Antakya'da, yüksek tahsilini Adana'da (Ekonomi) yaptı. Bir ana-babadan 5'i erkek 8'i kız 13 çocuklu bir ailenin en büyüğüdür. Uzun yıllar "gazetecilik" mesleğini icra eden Ali Bademci 12 Eylül 1980 günü *Hergün* gazetesi Adana Temsilcisi iken gözetilmesine alınmış ve tutuklanmıştır. MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası'nın 171 numaralı sanığı olarak yargılandığı davadan beraat etmiş ve 1994'te emekli olmuştur. Evli üç çocuk babasıdır ve Adana'da yaşamaktadır. Eserleri ile ilgili olarak TRT ve Habertürk TV gibi TV kanallarında muhtelif programlara konuk olmuştur. Ayrıca Taşkent'te 2001 yılında yayımlanan ve yardımcı ders kitabı mahiyetinde olan *Özbekistan'ın Yeni Tarihi* adlı devlet neşriyatında da "Basmacılar"ın Kızıldoru'ya yenilerek canlarını önce Afganistan sonra Türkiye'ye atan kahramanlarının millî mücadele hatıralarına yer verilirken, Ali Bademci'nin yayına hazırladığı "Türkistan'da Enver Paşa'nın Umumi Muhaberat Müdürü Molla Nafiz'in Hatıraları: Sarıklı Basmacı" kitabından geniş alıntılar yapılmıştır. 2014 yılı "Türk Ocakları Nevzat Kösoğlu Armağanı" sahibidir.

Eserleri:

- *12 Eylül İşkencesinde Ülkücü Bir Gazetecinin Dramı*, 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, 2016.
- *Suriye'de Türkmenler ve Bayır-Bucak*, Genişletilmiş 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, 2016.
- *Sarıklı Basmacı*, 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, 2015.
- *1917-1934 Türkistan Millî İstiklal Hareketi Korbaşular ve Enver Paşa* (2 cild), Genişletilmiş 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, 2008 (Birinci Baskı, Kutluğ Yayınları, 1974).
- *Irak'da Türkmen Dramı*, Togan Yayınları, 2014.

İÇİNDEKİLER

Önsöz / 11

Giriş/19

ORTA ÇAĞIN İKİ CİHÂNGİRİ:
CENGİZ HAN VE EMİR TİMUR

BİRİNCİ BÖLÜM CENGİZ HAN VE YASASI

A) Cengiz Han, Moğollar ve Moğolistan	29
B) Türk Moğol Cengiz İmparatorluğu	67
C) Cengizoğulları	111
Ç) Cengiz Yasası	127
D) Yasaların Muhtevası	134
E) Cengizoğulları'nın Sonu	136
F) Cengiz Han'ın Şeceresi	143

İKİNCİ BÖLÜM TİMUR VE TÜZÜKÂT'I

A) Timur, Türklük ve Türkistan	147
B) Türk Timur İmparatorluğu	172
C) Timuroğulları	241
Ç) Tüzükât-ı Timur	280
D) Tüzükât'ın Muhtevası	319
E) Timurlular'ın Sonu	324
F) Emir Timur'un Şeceresi	334
Sonuç	336
Bibliyografya	340
Dizin	344

Bu kitabı,
“Çukurova'nın Kaşgârlı Mahmud"u,
hocam ve mürşidim,
mütefekkir, dâvâ adamı,
İslâmî değerleri dâima rehber edinen,
bilge adam ve büyük Türkçü
Ayhan Şükrü AKSU'ya,
Ulu Tanrı'dan rahmet niyâzı ile armağan ediyorum.

ÖNSÖZ

Bir miktar kitap sâhibi olana kadar, yani ortaokul ve lise sıralarında zamanımın çoğunu kütüphânelerde geçirdim. O zamanlardan kalma notlarımı da hâlâ gerektiği zamanlar kullanırım. Tabîî nostalji olsun diye değil gerçekten faydalanırım onlardan. Eksiklerini tamamlar, yeni bilgileri ilâve eder yayımlama gibi bir acelem olmadığı için yerine koyarım. Benim okumaya başladığım zamanlardan beri böyle notlarım hep olmuştur.

Allah şu fakire, hiç aceleci olmadığı ve fazla bir eseri de bulunmadığı hâlde, yirmi beş yaşında kitap yazma ve neşretmeyi bahşetmiştir. Şöyle veya böyle bugün 1500 küsûr sayfa tutan bu kitapların yeni baskılarında da bir kelime değişiklik yapmadım ve bunun sebeplerini de önsözlerinde anlattığım için şimdi yeniden tekrar etmek istemiyorum. Bir ropörtajı kitaplaştırmak için en büyük teşvik ve cesâreti Hacettepe Üniversitesi'ndeki hocalık yıllarımda rahmetli Baymirza Hayit'den, tâlimatı da sonradan çok iyi dost olduklarımı öğrendiğim Alparslan Türkeş'den almıştım. Cennetmekân, o zaman bir yaşında olan ve kendileri ile aynı adı taşıyan oğluma hitâben "Alparslan'dan Alparslan"a diye imzalayarak armağan ettiği, o günler için bizim rüyâlarımızı aydınlatan Sanayi Bakanlarımızdan rahmetli Mehmet Turgut'un *Taşkent'e Doğru* mevzuundaki eseri kesinlikle ilk kitabım olan *Korbaşlar I*'in yayım tâlimatı mâhiyetindeydi.

1977-78 senelerinde Kayseri'de Yedeksubay olarak vatanî görevimi yaparken elime öyle bir fırsat geçti ki, kim söylediye Allah râzı olsun, bir anda kendimi meşhur Râşit Efendi Kütüphânesi'nde buldum. Kütüphâne 18. asır sonu Hariciye Nâzırlarımızdan Mehmet

Râşit Efendi tarafından yaptırılmış ve içerisi yazma eserler ağırlıklı kitaplarla donatılmıştır. Tabii son zamanlarda buraya epeyce bir miktar da Osmanlıca matbaa baskısı kitap konmuş, şimdi pek aklımda kalmamıştır ama sanıyorum Cumhuriyet Devrinde yeni harflerle basılı kitaplarla da takviye görmüştür. Bu zamanda ne durumda olduğunu bilmiyorum.

Kayseri’de bulunduğum 10 aylık zaman içerisinde devam ettiğim bu kütüphânedede, Cumartesi ve Pazar günleri el yazmalarının ancak kataloglarını tarayabildim. Matbaa baskılı olanlarından da ilgimi çeken sâdece o zamanın inkânları ile iki Osmanlıca kitabın fotokopilerini sağlayarak üzerlerinde çalışma yaptım. Takdir edilir ki bu çalışma yeni harflere çevirme işinden başka bir şey değildi. Bu eserler Moreja d’Ohsson’un meşhûr *Moğol Tarihi*¹, ile *Timur ve Tüzükâtı*² idi. Her iki kitabı Fransızca’dan Osmanlıca’ya Mustafa Rahmi Bey³ tercüme etmişti.

¹ M. d’Ohsson, *Moğol Tarihi*, Çev. Mustafa Rahmi, *Matbaa-yı Âmire*, İstanbul, 1340-1342. “Mouradgea” adı “Muradcan”dan bozulmuştur. Zamanın Osmanlı aydınlarının “Morejalar” diye Türkçeleştirdiği âile zengin bir Ermeni âilesidir. Şöhretinden dolayı birbirine karıştırılan 3 “Moreja” vardır: Baba, Oğul, Torun. Her üçü de “Tercüman”dır ve kültürlü birer “Osmanlı”dır. Fakat eser sahibi olan torun Abraham Constantin d’Ohsson’dur. Onun *Moğol Tarihi* o güne kadar sahasının tek kitabı olup hâlâ değerini kaybetmemiştir. 1779’da İstanbul’da doğan d’Ohsson İsveç Konsolosluğu’nda “Tercüman” olarak başladığı memuriyet hayatında aldığı “Nişan” ile mesleğinin doruğuna çıktı. 1835’te Paris’te geride birçok eser bırakarak ve dâima bir “Osmanlı” olarak anılarak ölmüştür. Annesi çok zengin bir Ermeni bankerin kızı olup onun gücü ile kitaplarını bastırma imkânını bulmuştur. Osmanlı Tarihi ve Hukuk sistemi ile ilgili kitabı da aranan eseridir. Fakat *Moğol Tarihi* hâlâ kullanılmakta olup bilgileri de aşmış görünmemektedir. Türkçeye Osmanlı harfleri ile 1924’te Mustafa Rahmi (Balaban) tarafından kazandırılan eser, Osmanlı harflerinden Lâtin harflerine 2008’de Bahadır Apaydın tarafından çevrilmiştir.

² *Timur ve Tüzükâtı* (Nihayetinde: “Cengiz Yasası”), Mütercim: Mustafa Rahmi, *Matbaa-yı Âmire* İstanbul, 1339(1923). Mustafa Rahmi kitap girişinde “Mütercim Tarafından” diye koyduğu notta, “Bu kitaptaki Temur’un hayatı Şerefeddin Ali Yezdi’nin, *Tüzükât* ise Temur tarafından Moğolca imlâ ettirilmiş ve sonra Ebu Tâlib tarafından Fârisîye tercüme edilmiştir. Fârisîden Fransızcaya Langles tarafından tercüme olunmuştur. Fransızcası Cenevre Darü’l-fünun Kütüphanesi’nde mevcut olup Türkçeye oradan nakledilmiştir.” denilmektedir.

³ Mustafa Şahin, *Hayatı ve Düşünceleriyle Mustafa Rahmi Balaban*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2005.

1974'te yeni harflerle ilk *Timur ve Tüzükât*⁴ çevirisi Alemdar Yalçın tarafından yapılmıştır. Hocanın tam bir çıraklık devri çalışması olan bu eserde çok büyük hatâ ve eksiklikler olduğu gibi, ne yazık ki Fransızcadan tercüme eden Mustafa Rahmi Bey'in adı bile geçmemektedir. *Tüzükât*'ın Moğolcadan değil Çağatayca aslından Ebû Talib tarafından Farsçaya, 1889 yılında da Farsçadan Fransızcaya oryantalist L. Langlès⁵ tarafından tercüme edildiği Mustafa Rahmi tarafından belirtilmiştir. Evveliyâtına gelince, asıl adı Mîr Ebû Talib el-Hüseynî et-Türbetî olan, Timurlu Türk Babur İmparatorluğu tebaası bir şahıs, Hicaz dönüşünde uğradığı Yemen'de, Vali Cafer Paşa⁶ kütüphanesinde “*Timur'un tercüme-i hâlini anlatan Türkçe bir esere rastladığım*”, daha sonra aynı kişinin Şah Cihan'ın hizmetine girdiği zaman 1637'de bu eseri Farsçaya tercüme ederek ona takdim ettiğini biliyoruz.⁷ Bundan sonraki hikâyede Şah Cihan bu eseri Eşref Buhârî⁸ adlı âlim bir zâta teslim ederek zamanın kaynakları ile karşılaştırmasını istemiş, o da Emîr Timur'un resmî tarihçilerinden Şerafeddin Ali Yezdî⁹ *Zafername*'si ve başka kaynaklarla karşılaştırmak sûretiyle bugünkü *Tüzükât*'ın ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹⁰ İşte başta İngilizler olmak üzere Avrupalılar Hindistan'a nüfûz ettikleri yıllarda bu eser Fransız Langlès'in eline geçmiştir. Buradan şunu kesinlikle öğreniyoruz ki *Tüzükât*'ın orijinal lisâmı Türkçenin “Çağa-

⁴ Alemdar Yalçın, *Benim Devletim, Tüzükât-ı Timurî'n ve Cengiz Yasası Timur Doğu Devlet Yapılarına Giriş: 1*, Fetih Yayınevi, İstanbul, 1974.

⁵ L. Langlès (1763-1824) Fransız oryantalist. Doğu dilleri uzmanı ve aynı zamanda kütüphaneci. *Tüzükât*'ı dünyaya tanıtan ilim adamı.

⁶ Osmanlı Devleti Yemen valilileri içerisinde böyle bir şahsın vali olduğuna dair kayıt yoktur. Ancak aynı zamanlarda yaşamış, Kıbrıs'ta valilik yapan bir kişi ile Adana valilerinden bir şahıs vardır.

⁷ Alihan Sağunîy -Habibullah Karamatav, *Temür Tuzükleri*, Taşkend 1992. Bu eserin “Temür Tuzükleri Haqıda İkki Ağız Söz” başlıklı önsözünde bu ayrıntılı olarak hikâye edildiği gibi Özbekçe'den çevrilen Türkçe (Sahipkıran Emir Timur Muhammed Taragay Bahadıroğlu, *Timur'un Günlüğü-Tüzükât-ı Timur*, s.9, Hazırlayanlar- Kutlukhan Şakirov-Adnan Aslan, İnsan Yayınları, İstanbul 2004) eserde de aynı husûslar yer almaktadır.

⁸ Eşref Buhârî, Ebu Talib gibi meçhul bir kişidir. Bildiğimiz kaynaklarda hiçbir şekilde -Ebu Talib ne ise- Eşref Buhârî'nin adı geçmemektedir.

⁹ M. Şemseddin Günaltay, *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, s.384-392, İstanbul, 1339-1342.

¹⁰ *Temür Tuzükleri*, s.9; *Timur'un Günlüğü*, s.10.

tay” lehçesidir.¹¹

İşte esas istifham bundan sonra başlıyor. Bir kere Cafer Paşa adlı Osmanlı paşasının kütüphanesinden alındığı belirtilen *Tüzükât* elde yok, yani günümüze kadar¹² ulaşmamıştır. Eğer Cafer Paşa hikâyesi doğru ise, hikâyenin yer aldığı çalışmanın Türk harfleri ile tercümesinin önsözünde bilgi olması gerekirdi ve, çalışmasının eksik olduğu ileri sürülen Mustafa Rahmi Bey’in şuurlu bir Osmanlı müellifi olması dolayısıyla, bu eserden haberdar olmaması imkân haricidir. En azından Özbek Sağuniy ve Karamatav dostlarımızın bildikleri Cafer Paşa hikâyesini M. Rahmi’nin de bilmemesi mümkün değildir. Kaldı ki bu bilgilere Fransızca tercümenin sahibi şarkiyatçı Langlés’in de sâhip olduğunu sanmıyoruz. Çünkü o tercümede bu hikâye yer almıyor. Bu sebeple Langlés tercümesini esas alan Osmanlıca çalışmayı mündericât olarak eksik bulmak doğru değildir. Çünkü eksikliği kusur olarak görülen *Melfuzât*’m, *Tüzükât*’m bir parçası olarak düşünülmesi doğru değildir ve ispata muhtaçtır. *Melfuzât*’m içindeki bilgilerin doğru olması meseleyi çözmez. Çünkü Emîr Timur devri ile ilgili olarak resmî tarihçiler Şerafeddin Ali, Nizâmeddin Şamî, Hâfız-ı Ebrû¹³ çok ayrıntılı bilgi veren ana kaynaklar olduğu gibi, güvenilirliği ispatlanmış birçok yan kaynaklar da mevcuttur ve bunlardan Timurlu Hanedanı Baburlular ve zamanlarına dair fevkalâde haber vardır, çünkü bu bilgilerden faydalanarak eserler vücûda getirilmiştir. Şunu ifade etmek istiyoruz ki, *Tüzükât*’la ilgili yegâne ilmî çalışma Langlés tarafından yapılmıştır ve bu eser Osmanlı Türkçesine M. Rahmi Bey tarafından mahâretle çevrilmiştir. Şu husûsu

¹¹ “Çağatayca” kelimenin en geniş mânâsı ile “Moğol istilâsından sonra Cengiz’in çocukları tarafından kurulan Çağatay, İlhanlı ve Altınordu İmparatorluklarının medenî merkezlerinde 13.-14. asırlarda inkişâf eden Timurlular devrinde, bilhassa 15. asırda klâsik bir mahiyet alarak zengin bir edebiyat yaratan edebî Orta Asya lehçesidir.” Bk. Fuat Köprülü, “Çağatay Edebiyatı”, *İslâm Ansiklopedisi*, Cild.3, s.271, İstanbul 1977.

¹² *Timur’un Günlüğü*, 10.

¹³ Hâfız-ı Ebrû, Emîr Timur’un bütün savaşlarını, hattâ Şahrüh devrini de yaşayarak büyük ölçüde görmüştür. Fars asıllı tarihçi ve coğrafyacısıdır. Barthold’a göre çok usta bir satranç oyuncusu olduğu için Timur onu yanından ayırmamıştır. Bazı kaynaklarda ona Şerafeddin Ali ve Nizamüddin Şamî gibi “Resmî târihçi” de denmektedir. Yazdıklarına güvenilmekte ve itibâr edilmektedir. Bkz. Barthold, “Hafız-ı Ebrû”, *İslâm Ansiklopedisi*, Cild: 5/1, s.77, İstanbul 1977.

da teslim etmek gereklidir ki gerek Langlés, gerek M. Rahmi, Emîr Timur'un sözlerini, yâni *Melfuzât*'ı değil *Tüzükât*'ı konu etmişlerdir. M. Rahmi, Timur'un hayatını Şerafeddin Ali'nin *Zafername*'sinden aldığını kendisi söylüyor:

A. Yalçın'ın adını vermeden tercümesini beğenmediğini beyan ettiği Mustafa Rahmi Bey'in Fransızcası gayet düzgündür. Bu husûsun canlı misâli yine onun tarafından Fransızcadan tercüme edilmiş bulunan *Moğol Tarihi*'dir. Bu eseri Osmanlıcadan bugünkü Türkçeye aktaran Bahadır Apaydın hiçbir şekilde Mustafa Rahmi Bey'e kusur atfetmediği gibi, kitabın iç kapağına M. Rahmi Bey çevirisinin klişesini de koymuştur.

Taşkend'de 1992¹⁴ ve ülkemizde 2000¹⁵, 2003¹⁶, 2004 yıllarında yeni tercüme ve çalışmalar yapılmıştır. Taşkend çalışması, Ebu Talib'in Farsça olan eserinin harfiyen tercümesinden ibaret olabilir. Bunun Langlés'den sonra Barthold gibi uzmanların da gayri ciddi bulduğu bazı kısımlarını incelemeye gerek görmemesi, eser için kesinlikle eksiklik değildir. Bu durumda Barthold'un *Tüzükât*'ın bir miktar "Baburî" koktuğunu ifade etmesi, kendi yönünden yanlış değildir. Bu sebeple Rusça tercüme Farsça yerine 1999'da Özbekçeden yapılmıştır. İngilizce ve Urduca tercümelemler de çok dikkat çekmiş değildir. Hülâsa Avrupa ve Asya çalışmaları diyebileceğimiz bu iki *Tüzükât* da kendi çaplarında güzel çalışmalardır. Asya çalışması da K. Şakirov ve A. Aslan tarafından Türk okuyucusuna sunulmuş ve beğeni kazanmıştır.

Esas konumuz *Tüzükât* olmamakla birlikte bu kitapta "*Tüzükler*"le ilgili olarak M. Rahmi Bey tercümesi esas alınmıştır. Bu kadar uzun izahata girişmemizin sebebi de bu husûsta hâlâ çalışma yapmak gerektiğine olan inancımızdandır. "*Cengiz Yasası*" için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Şöyle veya böyle bugüne kadar kaynaklarca doğru kabul edilen "*Yasa*" ve "*Tüzük*" maddeleri bu kitapta yer alacaktır. Fakat esas olan Cengiz Han ve Emîr Timur gibi 170-180 yıl aralıkla yaşamış iki büyük cihângirin tarihimize bıraktıklarıdır. İşte bizim

¹⁴ Bk.7 nolu dipnot.

¹⁵ Şerafeddin Ali (Yezdi); Çev.: Kevser Kutay, *Timur ve Tüzükâtı Timur'un Kanunları*, Academyplus Yayınevi; Ankara, 2000.

¹⁶ Timur Han, *Devlet Yönetmek: Tüzükât-ı Timur*, Çev.: Gazanfer Şahin, Babıalı Kültür Yayıncılığı; İstanbul, 2003

çalışmamızın esas rotası budur. Bu kitap iyice tetkik edildikten sonra, artık ulu-orta “*Kim bu Cengiz? Moğollar Türk mü? Tatar kim? Timur Türk mü? Ya Babur, Altın Ordu?*” diye hayret ifade eden sorulara mümkün merteye ana kaynaklar aracılığı ile cevap verilebilecektir.

Hatalar olabilir, ama olmayanları olmuş gibi, bilmediklerimizi biliyormuş gibi gösterme yolu seçilmemiştir. Amaç, karanlıkta hakikati bulmaktır. Bizim gibi hayatı boyunca ferdî çalışan kişilerin işinin ne kadar zor olduğu da bellidir. Bu kanaatler şahsımıza aittir. Bir misâl olmak üzere, belki de hoş karşılanmayacak şekilde, “*Türk Moğolları*” gibi alışılmamış bir deyim çok kullanılmıştır. Metinler iyi tetkik edilince böyle deyim olmasa da buna benzer bir ifadenin bu husûsu daha doğru aydınlatacağı kanaatindeyim. “*Türk Moğolları*” deyimini sâdece Cengiz Han’ın kurduğu devletin evveli-sonrası ile bir Türk Devleti şeklinde bulunması sebebi ile bu devre ve tâkib eden zamanlarda “*Moğol*” diye yanlış değerlendirilen “*Timurlu*” asırlara münhasır olmak üzere kullanılmıştır. Gâyemiz böyle bir “İstulâh” icâd etmek değildir, ama Cengiz İmparatorluğu’nun cüzleri olan “Çağatay-Altın Ordu-İlhanlı” yıllarını izah etmek için zikri geçen devlet adlarına bir millet adı veya sıfatı verilmeliydi. Bu devletlerin üzerine bina edildiği kültür tasavvur edildiğinde “Türk-Moğol” gibi ortaklık çağrıştıran bir deyim anlamsız kalmaktadır. Öyle ki bugün bile bu devletlerin kalıntıları “Türk” diye devam ediyor.

Güzel olan, temiz olan her şeyin milletimize ait olmasının bir gönül temennisi olmasının önüne geçemiyor, heyecanımı frenleyemiyorum. Türklük meselelerinde bencilliğim hatâ da yaptırabiliyor. Affa sığmarak buna da bir örnek vereyim ki, yaptığının farkında olduğum anlaşılımsın. Cengiz Han’ın “Türk” nüfusunu kırıp geçirmesinin gerçek bir soykırım olduğuna inanıyorum. Onun için milletimin sırtına binerek “Cihângir” olan bu insana ısınamıyorum. Emîr Timur’a da İran ve Doğu Anadolu’daki “Türkmenleri” sindirdiği için tavrılıyım. Bu husûsta da değişik görülebilecek fikirlerimden ötürü öyle ulu orta kendimi “Türkmenci” falân diye de nitelemiyorum. Biliyorum, bu kitaptaki olayların anlatım ve tanziminden ziyâde fikirler bir tartışma ortamı yaratacaktır. Tabî bu tartışma yanlışlıklar ve eksiklikler üzerinde yoğunlaşacaktır. Bâzen hayâl olmaktan öteye geçmeyen görüş ve düşüncelerimiz olduğu mutlaka söylenecektir. Bu görüşleri serdetmekteki maksadım hakikatlerin üstünü örtmek

değil, tartışma yolunun açılmasıyla aydınlatılmasını sağlamaktır. Çünkü tarih biliminin gayesi, sadece olayların tekrarlanması, sıraya konması, tarihlendirilmesi değil, olaylardan ders alınmasını sağlamaktır. Bizim tarihimizde resmî tarih yazıcılığının dışında, ileri nesillerin ders almasını sağlayacak yazım şekli genellikle kullanılmamıştır. Artık üniversitelerin dışında da tarih yazılması, yorum yapılması, siyâset üretilmesi şarttır. Böyle çalışmalarını hesaba katmak, gözardı etmemek lâzımdır.

Bu kitap için bir akademisyen titizliği ile çalıştım. Neticenin hâsıl olup olmadığını tabii ki ben bilemem. Takdir okuyucularımıza aittir.

Ali BADEMCİ

Adana 01/08/2012

Giriş
ORTA ÇAĞIN İki Cihângiri:
CENGİZ HAN VE EMİR TİMUR

Cengiz Han ve Emîr Timur, iki asra yakın ara ile tarihe hükmetmiş iki büyük cihângirdir. Tabî ki bir görüşe göre de iki büyük barbar. 18. asırda başlayıp 19. asır içinde muazzam bir tırmanma gösteren Şarkiyatçılık (Oryantalizm) yahut da “Doğu Bilimciliği” nazarında özellikle Cengiz Han dünyâ tarihinin en gaddar barbarıdır. Osmanlı’nın öyle uzun boylu bir “Şark Siyâseti” olmadığı, batılıların da tıpkı müsbet ilimler sahasındaki çalışmaları gibi bizi sollaması veya bu zamanın bizim devletimizin çöküş yıllarına denk gelmesi sebebiyle, bizim olan “Türkoloji” Gazi’nin yüksek himâyeleri ve engin Türkçülüğü ile Cumhuriyetten sonra başlamıştır. Bu sebeple biz özellikle Cengiz Han ve onun tamamen Türk’e dayalı devletini ancak Cumhuriyet’ten sonra tanıyabilmişizdir. Anadolu Türklüğü için Timur’un ayrı bir husûsiyeti vardır ki, devletimizi yıkmış olduğundan onu Osmanlı tarihçilerinin yoğun küfürleri ile tanımlatırız. Emîr Timur’un Sultan Bâyezid’e muamelelerini ise çocukluğumuzdan beri dinleriz. Bu sebeple bizdeki Timur düşmanlığı fazladır. Esasında gerek Cengiz Han gerekse Emîr Timur hakkındaki görüşler tartışılmadığı gibi, hâdiselerin tahlilleri de doğru dürüst yapılabilmiş değildir. Nedendir bilinmez ama Moskova’ya bile girmemiş olan Emîr Timur’dan Ruslar şiddetle nefret ettikleri halde, birkaç sefer aynı ülkeleri talan ettiği halde Cengiz Han’ı daha şirin görürler. Rus bilim adamlarının da “Türkoloji” ile ilgili çalışmaları aynı zamanda başlamış olduğundan bu kanaat aynen batılılara da geçmiştir.

Batı’nın Cengiz Han ve Emîr Timur’a karşı açtığı bu kabil kampanyaların, Türklüğün tam bir çöküş devri olan 18. ve 19. yüzyıl boyunca alabildiğince bir süratle devam etmesi, aynı zamanda peşinden bir “Türk düşmanlığı”nı da getirmiştir. Bu sebeple mezkûr yüzyıllarda Avrupa ve Orta Doğu’ da, hattâ Rusya’da, tarihin en büyük

Türk organizasyonu olan Osmanlı'ya karşı haksız ve hukuksuz bir kampanya başlatılmış, Orta Asya'da Çarlık Rusya'sı tarafından bir milletin yok edilişi işte bu yanlış ve yanlış Avrupalı görüşten de cesaret almıştır. İşin dikkate değer yanı Cengiz Han ve Emîr Timur'un bir yandan "Türk" değil de "Moğol" oldukları, bunların çocuklarının da kendileri gibi aynı yoldan gittikleri, Altın Ordu ve Babur İmparatorluklarının da aynı şekilde dev bir "Moğol" organizasyonu olduğu "Batı Şarkiyatçılığı" veya "Oryantalizm"inin temelini oluşturmuştur.

Oryantalistlere göre Cengiz Han ve Emîr Timur ile onların nesli Türk değil Moğol'dur; ancak eylemleri Türk'dür ki Türklerin barbarlığı da buradan gelmektedir. Diğer bir ifade ile Cengiz Han bir barbar olarak değil medenî bir insan olarak "Moğol" olmakla beraber, kırım ve kıyımları ancak "Türklüğe" lâyıktır. Tabîi olarak bu peşin tespitlerin ömrü uzun olmadı. Çünkü bir taraftan da arkeolojik kazılar devam ediyor, bir yandan da mezar taşları ve anıtlar gibi eski kalıntılar üzerinde çalışmalar yapıyordu. Yalancının mumu yatsıya kadar da yanmadı ve bütün beklentilerin aksine 19. asır sonunda *Orhun Yazıtları'nın* birer Türk Âbidesi ve yazı lisanının da Türkçe olduğu ortaya çıkınca, her şey değişti. Değişti de sâdece ilim katliamının hızı biraz kesildi; fakat düşünceler ve görüşlerin tekrarına devam edildi ki, 20. yy. ilk çeyreğinde kadim Türk yurtları kızıl kanlar içine gömülünce, çalışmalar da sadece Rus bilim adamlarına münhasır kaldı.

Esasında bütün mesele "Hasta Adam"ı öldürmek, Türk yurtlarının işgâlini kamufle etmek ve Türklüğü Hıristiyanlık karşısında İslâmiyet'in kılıcı olmaktan kurtarıp zararsız hale getirmektir. Bu da başarmıştır ki, mezkûr zaman dilimi içerisinde oryantalistlerin Türk anavatanı ve ülkelerindeki çalışmaları, İngiliz ve Rus parası ile yaptıkları, hattâ Arminius Vâmbéry gibi ilim adamlarının doğrudan doğruya gizli servisler emrinde çalıştığını bilmekteyiz.

Şartlar ne olursa olsun, Cengiz Han ve Timur'un şahsında 18. ve 19. yüzyıllarda ilim üzerinden Türklüğü aşağılama kampanyası 1. Cihan Savaşı sonunda hâkim güçlerin dünyâyı yeniden tanzimi ile değişik bir mecraya girmiştir. İlk zamanlarda kabûl edilmese bile, Osmanlı'nın vârisi olarak ortaya çıkan Türkiye, cumhuriyet ilânı ile beraber teşkil ettiği müesseseler ile özellikle Atatürk devrinde, Türklüğün tek muhatabı hattâ gerçek adresi olduğunu ziyâdesiyle ispat etmiştir. Çarlık Rusya'sı topraklarında, özellikle Orta Asya'da

Türklere verdiği sözü tutmayan ve devletlerini elinden alan Bolşevikler'e karşı istiklal mücadelesi veren Şarkî Buhârâ mücâhidlerine Türkiye eski Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın iltihak edip 4 Ağustos 1922'de çarpışarak şehîd olması Türk anavatanında Türklüğün fiilen de bitirilemeyeceğinin dünyâya ilânı olmuştur.

Ruslar Avrupalılar gibi değildir; Cengiz Han'a ve Moğollara, şiddetle nefret ettikleri kadar, hangi sebeple olursa olsun, sempa-tileri de var görünmektedir. Aksi takdirde V. V. Barthod¹ ve devri Rusya'sında Türkoloji ve Türk Tarihi çalışmalarının izâhında zorluk çekeriz. Gerçi biraz da yıllardan beri alt edilemeyen Türklüğü daha yakından tanıyarak yok etmek gibi bir yolun izlendiğini düşünmek yanlış değildir. Rusya'da bu devir çalışmalarda artık Cengiz Han ve Moğollukla Türklüğü bir tutmak gibi eski düşüncelerden vazgeçilmiş ve Bolşevikler'in meşhûr "kabile millet" teorisi ile 70 yıl yeni bir uygulamaya geçilmiştir. Şu anda gerek otonom ve gerekse bağımsız, "Türki" diye vasıflandırılan, yani "Türke benzeyen" veya "Türk Dili konuşan" değil, gerçekte Türk olan Türk Devletleri, hattâ toplulukları bile gerek Cengiz Han ve gerekse Emîr Timur'un kişilik ve icraatından incinmeyecek derecede Türklüğü müdrük ilim adamlarına sahiptir. Bugün Avrupalı ve Rusyalı dostlarımızın inadına "Moğol" ve "Moğolluk" dünyâda tedavülde olmayan bir para gibidir; sâdece Ulan Batur'da kalmıştır.

Zamanlarının seyyah, tarihçi ve düşünürleri Cengiz Han ve Emîr Timur'un tarihin tanıdığı en büyük cihângirler oldukları husûsunda tam bir ittifak halindedirler. Ayrıca o zamandan beri yüzlerce çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların ifade ettiği müşterek taraf her ikisinin de tarihin emsâlsiz cihângirleri olduklarıdır. Tarih huzûrunda birbirine eş kabûl edilen veya birbirini hatırlatan bu iki şahsiyetin "Cihângirlik" dışında pek müşterek yanlarının bulunmadığını söylersek çok da yanlış yapmayız. Her şeyden evvel asırlarının iktisadî/malî kaynağı olan "Ganimet müessesesi" ikisinde de yegâne amaç olmakla birlikte, Timur'un Müslüman olması bu amacı biraz "Cihâd" ile süslemiştir. Cengiz Han'ın Türklere dayalı "Moğol"luğu arkalarında bir medeniyet bırakmamaları ile sonuçlanırken, Emîr Timur için aynı şeyi

¹ Prof. Dr. Aleksandr Kolesnikov-Dr. İlyas Kamalov, *Avrasya Türkoloğları Sözlüğü*, Cild.11, Kitap, Rusya Türkoloğları, XX. Yüzyıl, s.20, TTK. Yayınları Ankara 2011.

söyleyemeyiz. Fakat amaç ne olursa olsun netice olarak Cengiz Han ve Emîr Timur, sadece zamanlarının değil belki de tarihin kaydettiği kendilerinden en çok söz edilen en büyük cihân fâtihtir. Ayrıca gerek kendilerinin, gerekse çocuklarının egemen oldukları ülkeler günün kültür-coğrafi sahası olarak dünyânın çok büyük bir bölümüdür. Bu sebeple Cengiz Han ve Emîr Timur “Cihângirlik” gibi bir pâyeyi ziyâdesiyle hak etmişlerdir. Tabii başta da ifade edildiği gibi Cengiz Han ve Emîr Timur’un fetihlerini; Avrupalılar gibi, “Avrupa’nın insan örtüsünün ortadan kaldırılarak Asyalaştırılması” olarak görmek son derece yanlıştır. Çünkü nesillerinden gelenleri de hesaba katsak, ortaya çıktıkları coğrafyada sırf hâkimiyet sağlamak ve insanları bir devlet veya buyruk altında toplamak için akıttıkları kan, Avrupa ve Önasya’nın medenî memleketlerinde kendilerine izafe edilen kan dökücülüğün belki bin misli fazladır. Cengiz Han’ın en başta Türkistan’da akıttığı kanı bir düşününüz. İbnü’l-Esîr meşhûr *İslâm Tarihi*’nde “İslâmın ve Müslümanlar’ın ölüm haberlerini ve başlarına gelen büyük felâketi” yazmanın bile zoruna gittiğini söyleyerek, “Moğolların bir şehirde öldürdükleri Müslüman sayısı belki yeryüzünde yaşayan bütün Yahudiler’in toplamından çok daha fazla idi”² demektedir. Cengiz Han’ın Moğolistan’da daha ortaya çıkarken mahvettiği Tatarlar, Türkistan’da heder edilen milyonlarca Müslüman Türk; Emîr Timur’un Horasan, İran, Suriye, Anadolu, Harezm, Kıpçak ülkelerindeki kıyımı Cengiz’den geri kalmış değildir. Fakat Emîr Timur’un 150 yıl sonra Cengiz Han’dan intikam alırcasına Türk Moğolları bile süratle Orta Asya’dan kovması, üzerinde durulmaya değer tarihî bir hakikattir. Cengiz Han’ın Türkistan’a uyguladığı jenosidin uzun yıllar hâfızalardan silinmediği ve kendi soyuna izâfe edilen “Özbekler”in bile Timurlular’ı iktidardan tard ettiği zaman Moğolları da Orta Asya dışına sürmesi bu aksülamelin sonucudur.

Berthold Spuler, *Seyahatnâme* sâhibi Johande Plano Carpini³ ve B. Y. Vladimirtsov’u⁴ işâret ederek Cengiz Han’ın sonradan kahr-

² İbnü’l-Esîr, *El-Kâmil Fi’t-Tarih*, Bahar Yayınları, C.12, s.312-313, İstanbul, 1991.

³ Johande Plano Carpini (1182-1251), Fransız veya İtalyan asıllı “Keşiş”. İspanya mümessili elçi, seyyah. Cengiz Han’ın çağdaşı ve onlarla ilgili *Seyahatnâme* yazarı. Eseri için bkz: Johande Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname*, Çev. Ergin Ayan, Trabzon, 2000.

⁴ B. Y. Vladimirtsov (1884-1931), Sovyet Moğol uzmanı, Mogolist.

manlaştırıldığını⁵ ifade ediyorsa da onun câzip ve insanları oldukça etkileyen güçlü bir kişiliği olduğunu tarihî olaylar doğrulamaktadır. Sırf bu sebeple “Yasalar” a şiddetli ve ısrarlı bağlılığın bugüne kadar sürmesi ve hele hele Moğollukla ilgisi olmayan müteakîp yıllardaki Türkistan devletlerinde “Yasa” etkisinin azalmamasının sebebi, onun güçlü kişiliğidir. Çünkü “Yasalar” denilen şey, doğrudan doğruya Cengiz Han’ın gücünü törelerden alan buyruklarıdır. Emîr Timur için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. İleride göreceğiz, birbirine birçok yönden benzeyen Cengiz ve Timur, kimsenin bir tespit yapmasına gerek kalmaksızın kendi kendilerini Tanrı’nın imtiyazlı kullanı kabul ederek, “Cihângir” gördükleri için “Cihângirlik”lerinin daha o zamandan itibâren tescil edildiğini kabûl etmek lâzımdır.

Cengiz Han ve Emîr Timur, gerek İslâm ve gerekse Hıristiyan kaynaklarında isimleri genellikle birlikte zikredilmiş şahsiyetlerdir. Osmanlı müellifi Mustafa Rahmi Bey, Şerafeddin Ali Yezdî’ye⁶ atfen Emîr Timur’un Cengiz Han gibi bir eli kapalı ve kanla dolu olarak dünyâya geldiğini yazmaktadır.⁷ *Gizli Tarih*’te ise Cengiz Han “Doğarkan sağ elinde saka kemiği büyüklüğünde phtlaşmış kan tutuyordu”⁸ bilgisi yer almaktadır. Gerçekten de ileride etraflıca görüleceği üzere Emîr Timur kendisini birçok bakımdan Cengiz Han’a benzetmiş ve özellikle askerî işlerde onun yolundan gitmiştir. Timur’un hayatı boyunca “Han” ünvanını kullanmayı ve “Yasalar”ın birçok kısmının İslâmî görüşlere uyarlanarak “Tüzükler” olarak kullanılması ve bu yazılı olmayan kaidelere ısrarla uyulması işte bu benzeme özentisinin en açık delilidir. Bu sebeptendir ki Cengiz Han ve Emîr Timur’un ölümlerinden zamanımıza kadar yapılan bütün çalışmalarda isimleri birlikte zikredildiği gibi eylemleri de hep karşılaştırılmıştır.

⁵ Berthold Spuler, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara, 1957.

⁶ Şerafeddin Ali Yezdî, Emîr Timur’un resmî tarihçisidir. Dili Farsça olan *Zafernâme*, Timur’un ölümünden sonra tamamlanmıştır. Önemli bir kaynak olup Türkçe tercümesi yapılmamıştır.

⁷ Mustafa Rahmi, *Timur ve Tüzükâtı*, s.6, İstanbul 1339.

⁸ *Monghol-un NiüçaTopça’an* (Yüan-Ch’ao Pi-shi), *Moğolların Gizli Tarihi*, Yazılış: 1240, Terc. Prof. Ahmet Temir, s.19, TTK Yayını, Ankara 1995.